Ivan Šijaković
Ekonomski fakultet
Banja Luka

Izvorni naučni članak
UDK: 323.28
Primljeno: 04. 04. 2003.

TERORIZAM I PROBLEM IDENTITETA

Terrorism and Identity Problem

ABSTRACT *Terrorism is phenomenon of modern society, which became expressive especially in second half of twentieth century. There is a real danger that it could increase in growing number of terrorist groups, their aims, arms and ways of work, and that it could effect also in twentieth first century. Terrorism endangers the most important product of modern times: democracy, freedom, and human rights. There are different causes and reasons for existing of terrorist organizations and their cruel terrorist actions. This text analyzes a question of identity as a possible reason for existing of different terrorist groups and organizations and for their actions. Search for identity and question how to defend it create different problems and difficulties for individuals and groups. That identity is one-sided, disported, based on a false faith and so called salvation, but, to defend it somebody is prepared to sacrifice everything, his own life if that is necessary (but frequently somebody else's). That way, terrorism can be understood as a way of defending that identity.*

KEY WORDS *terrorism, identity, ethnic group, nation, religion, ideology, freedom, tolerance.*

APSTRAKT *Terorizam je pojava savremenog društva, posebno je do izražaja došao u drugoj polovini dvadesetog veka. Postoji realna opasnost da se taj razvoj u vidu broja terorističkih grupa, njihovih ciljeva, sredstava i načina delovanja ubrza u dvadesetprvom veku. Terorizam ugrožava najznačajnije tekovine modernog vremena: demokratiju, slobodu i ljudska prava. Različiti su uzroci i povodi nastajanja terorističkih organizacija i izvođenja surovih terorističkih akcija. U ovom tekstu se analizira pitanje identiteta kao mogućeg uzroka nastanka različitih terorističkih grupa i organizacija i njihovog delovanja. Traganje za identitetom i njegova odbrana stvaraju različite probleme i teškoće kod pojedinaca i grupa. Reč je o jednostranom, iskrivljenom, "sudbonosnom" i "spasonosnom" identitetu za čiju se odbranu žrtvuje sve, pa i život (najčešće tuđi, ali često i vlastiti). Terorizam se tako shvata kao jedino sredstvo odbrane takvog identiteta.*

KLJUČNE REČI *terorizam, identitet, etnička grupa, nacija, religija, ideologija, sloboda, tolerancija.*

Uvod

Terorizam je veliki (možda i najveći) problem savremenog društva. Možda je bolje reći da je terorizam prepreka na putu razvoja savremenog sveta kao globalnog društva. On je postao pojava, pojam, misao i termin koji je ušao u svakodnevni život savremenog čoveka. Uporedo sa razvojem i napretkom čovečanstva, u tehničkom, materijalnom i kulturnom pogledu, razvija se i terorizam, samo još bržim tempom. Terorizam se stalno menja po formi, sadržini, tipovima i oblicima organizovanja, načinima delovanja, tehničkoj opremljenosti i slično. Postavlja se pitanje (opravdano i sa strahom): *da li smo ušli u eru terorizma?*[1]

U standardnom određenju, terorizam je takva vrsta nasilja ili pretnje nasiljem koja teži da izazove strah, a sa ciljem da uputi određenu poruku (najčešće političku) i skrene pažnju na neku grupu, pojavu ili stanje u društvu.[2] Brojni autori pokušavaju da otkriju uzroke, oblike i suštinu terorizma, kao i "profil" savremenog teroriste. Ovaj tekst upućuje na sociološku vizuru u kojoj se kao jedan od osnovnih uzroka terorizma vidi pitanje *identiteta.* Traganje za identitetom, bilo da je reč o pojedincu ili grupi, nastojanje da se taj identitet osvoji ili sačuva, da se identifikuje sa nekim ili nečim, pokreće ljude u određenim okolnostima čak i na one akcije koje su po oblicima i sadržaju bezobzirne, nasilne, a često i iracionalne.

Sticanje identiteta za pojedinca podrazumeva pitanja: “Ko sam?” “Odakle potičem?” “Kome pripadam?” “Šta mogu da učinim?” i slično. To su ujedno i prva ontološka, semantička i semiotička pitanja koja su vezana za saznanje o vlastitom identitetu (samoidentitetu) povezanom i naslonjenom na integritet, ali i deo nesvesnog u čovekovom biću. Pojedinac nastoji da sazna po čemu je on jedinstven, poseban, različit od drugih, šta su njegove prednosti, šta nedostaci i slabosti. Saznanje o vlastitom identitetu je jedan od najvažnijih, psiholoških i socijalnih, pokretača čovekove delatnosti i egzistencije. Identitet je povezan sa osećanjem sigurnosti[3], pouzdanosti, pripadanja i poverenja. Poverenje u druge uvek je povezano sa dozom sumnje, praćeno zatvaranjem i neuključivanjem, a to stvara uslove za nestabilan identitet. U traganju za novim identitetom ljudi ponekad žive bez "identiteta"[4], odriču se onog što im je dato, dostupno, svakodnevno, “obično”, odbacuju “mali” lični identitet, beže u usamljenost, izolovanost od spoljašnjeg sveta, uvereni da su odabrani za “posebnu misiju”, da stiču “veliki”, mnogima nedostupan, identitet. Na taj način se identitet ispoljava kao “aspekt emotivnog i psihološkog sklopa pojedinca; on je, sledstveno tome, nerazdvojan od očuvanja ličnog integriteta i sigurnosti, i može biti izuzetno otporan na promenu” (Dženkins, 2001: 84). Sticanje individualnog identiteta je dvosmeran proces: proizvod unutrašnje snage, mogućnosti, ambicije ličnosti (“ja” ili “ego”) i interakcije sa spoljašnjim svetom (s “drugim” ili “drugima”). Identitet je nastojanje pojedinca da se nametne, “prikaže”, postepeno otkrivajući pojedine aspekte svoje sopstvenosti, ali i nastojanje drugih da

to prihvate, potvrde, poveruju mu, učestvuju zajedno s njim, ili ga odbace. Sticanje identiteta je dugotrajan proces. To podrazumeva određenu selekciju, potrebu da se pojedinac dokazuje, da stiče određeno poverenje, da svoje aspiracije i želje usmerava prema očekivanju drugoga ili drugih. Pojedinca u tom slučaju identifikuju drugi koji imaju već potvrđenu snagu i moć, dokazani i osvojeni autoritet, "težinu" u grupi ili zajednici. U procesu sticanja identiteta pojedinac se poistovećuje sa određenom grupom, njenom suštinom i snagom, sa osobinama i postupcima njenog vođe. On prihvata vrednosti, stavove, poglede i položaj određene grupe kao svoje lične. On sve čini da pokaže kako zaslužuje poverenje i kako će ispuniti sva očekivanja grupe, vođe ili zajednice. Tu se identitet ostvaruje kroz poces identifikovanja (poistovećenja) pojedinca sa vođom, grupom ili zajednicom. Pojedinac se, na neki način, odriče svog nesigurnog ličnog identiteta u korist vođe ili grupe da bi ga kasnije "dobio" kao osnažen i nesumnjiv.[5]

Dakle, čovek može steći svest o vlastitom identitetu kroz znanje, obrazovanje, kreativni i stvaralački nagon, ispoljavanjem svog talenta i sposobnosti, racionalnim odnosom prema tradiciji, nasleđu i pripadanju. Takav pojedinac je slobodan, samosvestan, snažna ličnost, većinom tolerantan, svoj identitet sa lakoćom pronalazi, oseća, vlada njime, on mu nije teret. Međutim, danas je česta situacija da pojedinci svoj identitet stiču kroz proces imitacije i podražavanja (vođa ili grupa), služenja nekome ili nečemu. Oni teško stiču identitet (imaju osećaj da ga nikada nisu dovoljno i čvrsto stekli), a lako im izmiče, panično i uz snažne frustracione i emotivne izlive tragaju za njim. Zbog toga su krajnje osetljivi na svaku upitnost ili sumnju izraženu u njihov identitet.

Kao što to čini pojedinac, isto tako manja ili veća skupina ljudi, određeni pokret, neka društvena grupa ili zajednica prolaze kroz proces identifikacije s nekom idejom, vrednostima, stavovima ili postupcima. Tako nastaje proces sticanja i očuvanja kolektivnog identiteta. Proces sticanja kolektivnog identiteta (kolektivnog formiranja identiteta) započinje kroz stavove, "mi" i "oni", i pitanja: "Ko smo mi"? "Kome pripadamo?" "Gde je naše mesto?" "Koji je naš prostor?" "Šta treba da radimo?" "Ko su oni?" "Kome oni pripadaju?" "Da li nas oni ugrožavaju?" "Da li su oni naši neprijatelji?" i slično. Centralno mesto zauzima odnos "mi" – "oni". Odobravanje, poverenje, opravdanje i privrženost prema onome (onima) što predstavlja sintagma "mi", i nepoverenje, sumnjičenje, odbacivanje i odbojnost prema svemu što se odnosi na "oni". Identitet se ovde potvrđuje kroz razlikovanja "nas" od "njih", to je identitet "po sebi". Tu se stalno veličaju vrednosti "naše" strane kao nesumnjive i dokazane; time se podstiče homogenizacija grupe i poštovanje autoriteta vođe, jača borbeni duh i spremnost na akciju. Kolektivni identitet uključuje individualne identitete na taj način što im daje zajedničko usmerenje, zajedničku svest o konkretnoj situaciji, akterima i namerama "njih" u odnosu na "nas". Spoljašnja situacija ("oni") koristi se za proces "ukorenjivanja" kolektivnog identiteta u pojedinca; on je jednim delom proizvod dobrovoljnosti

(traganje za zaštitom i sigurnim utočištem), a drugim delom proizvod nametanja pravila i oblika kolektivne zaštite. Pojedinac tu dobija sindrom "kolektivizma": on pojedinca, pripadnika drugog kolektiva gleda kao "jednog od njih" koji u sebi nosi sve zajedničke osobine tog kolektiva, a sebe ili nekog pripadnika svog kolektiva kao onog ko sublimiše sve osobine tog kolektiva. Tu do izražaja dolazi ona "drugost", neko drugi: stranac, neprijatelj, dalek, opasan, loših namera, jednom rečju uvek drugačiji od "nas". Tu kolektivni identitet dobija smisao samo ako se jasno razgraniči od "drugih", ako je "jedinstven", ako se ne može integrisati u širu celinu i time "izgubiti" svoju posebnost. To posebno dolazi do izražaja kada se kolektiv nalazi u okruženju gde se posmatračima sa strane ne nameću jasne razlike među kolektivima i kolektivnim akterima u jednoj sredini. U takvim uslovima razvija se sujeta i netrpeljivost, spremnost da se sličan kolektiv potisne kako bi "mi" ostali jedini. To je značajan prostor za širenje terorizma.

Čovek ostvaruje pripadnost u više kolektiviteta istovremeno, kroz ostvarenje različitih uloga u društvu. On pripada porodici, etničkoj grupi, državi, partiji, ideologiji, veri, određenoj kulturi. Uspostavljanje ravnoteže i artikulacija različitih oblika pripadnosti predstavlja iskušenje i pokazuje sposobnost i snagu svakog pojedinca da se snađe, da ostane "svoj". Ukoliko to ne uspe, čovek dolazi u situaciju da akcenat stavi na pripadnost jednom kolektivu, da ga izdvoji, nadredi svim ostalima, time se prostor sticanja identiteta sužava, postaje jednostran, čovek oseća teskobu, strah i nesigurnost umesto širine, slobode, poverenja i tolerancije.

Kao što sticanje i očuvanje individualnog i kolektivnog identiteta mogu predstavljati izvor nesporazuma i konflikata u društvu, to isto može i kriza identiteta. Kada pojedinac gubi sigurnost u svoje ostvarene ambicije i mogućnosti, kada mu sadašnje delovanje postaje nesigurno, a budućnost neizvesna, kada počne da gubi dostignuti sklad materijalnih i duhovnih potreba, onda je reč o krizi identiteta. Kriza kolektivnog identiteta ogleda se kroz gubljenje moći i uticaja u određenoj sredini, mobilizacije i kontrolne uloge nad pojedincima. U trenucima gubljenja identiteta pojedinci i kolektivi često pribegavaju radikalnim sredstvima, militarizmu, nasilju, u sadašnjem stanju deluju instrumentima prošlosti. Njima se tada postavlja samo jedno pitanje, njemu podređuju sve: "Kako očuvati svoj identitet?" To otvara nove prostore za iracionalno delovanje, a time i za terorizam.

Etnički identitet

U traganju za odgovorom na pitanje o pripadnosti pojedinac ili neka grupa prvo se vežu za svoje etničko poreklo. U slučajevima kada proces socijalizacije i emancipacije ne ide dalje od etnosa ta veza je "pupčana". Pojedinci ili njihove grupe ne vide smisao i mogućnost postojanja izvan svoga etnosa. Njihov rad, ambicije,

želje, težnje, pa i celokupan život stavljeni su u službu etničke zajednice. Oni nude više nego što etnos od njih traži. Sve što čine usmereno je na stvarno ili imaginarno poboljšanje stanja etnosa kojeg oni idealizuju. Opsesivna i posesivna vezanost za etnos proizvodi takvo angažovanje pojedinca koji upotrebljava sva sredstva za ostvarenje "sreće" i promociju svoje etničke grupe ili nacije, a među njima i nasilje, što predstavlja klicu terorizma.

Etnički identitet je proizvod socijalizacije možda više nego neki drugi kolektivni identitet. Od najranijeg detinjstva pojedinci se upućuju da moraju da uoče razlike "nas" i "njih", jer "deca znaju ko su uglavnom zato što im to drugi kažu" (Dženkins, 2001: 85). Pojedinci se upozoravaju da budu oprezni i s rezervom prihvataju sve što dolazi od "drugih", da ističu i čuvaju te razlike, da uočavaju nove, kako bi se stalno odvijao proces ukorenjivanja razlika u vlastitu kulturu, svest i svakodnevni život.[6] To je stalna interakcija između ličnog, unutrašnjeg doživljaja i spoljašnjih zahteva, nametanja (od strane "svojih" ili "njihovih") što može biti spontano i mirno, ali i kroz tenzije i konflikte, posebno kada "nama" oni "drugi" nameću identitet. Kroz etnički identitet se traži takva vrsta lojalnosti i odanosti grupi koja zanemaruje, često i potiskuje, sve druge kolektivne pripadnosti. Nacionalni identitet se smatra čoveku datim po rođenju, tu nema slobode izbora, čak i onda kada se pojedinac nalazi prostorno udaljen od glavne etničke grupe (matice, zajednice). Kroz nacionalni identitet stalno se traži od pojedinca da otkriva svoju kulturu, da saznaje i pamti "ko smo mi" bili u prošlosti i u sadašnjem okruženju, da pronalazi sebe i svoje mesto u tome, da se samospozna i samoodredi. To je nekada dug proces, nije uvek bez teškoća, kako za pojedinca tako i za naciju, što izaziva nestrpljive reakcije kod "samospoznatih" i "samoosvešćenih" čuvara nacionalnog identiteta. "Traganje za nacionalnim ja i odnos pojedinca prema njemu ostaju najzagonetniji element u nacionalističkom projektu" (Smit, 1998: 34).

Pomenuti stavovi uzrokuju pojavu nacionalne homogenizacije gde se pojedinci odriču vlastite individualnosti, specifičnosti, samobitnosti, slobode i duhovnosti u ime kolektivnog, nacionalnog identiteta. Oni su spremni da potisnu sve druge oblike kolektivne identifikacije u korist nacije, ali to traže i od ostalih pripadnika svoje nacije, a kada se postigne unutrašnja homogenizacija i identifikacija, i ostvari većinska podrška za proklamovani nacionalni identitet, onda se počinje ispoljavati namera da se ograniči sloboda i samostalnost kod "ostataka" u svojoj naciji koji nisu prihvatili "jednodimenzionalni identitet", zatim se težnja širi na sužavanje slobode i prostora kod drugih etničkih grupa u okviru iste političke zajednice ili u užem i širem okruženju. Proces se dalje širi do pojave nacionalizma kao "doktrine koja naciju postavlja za cilj svakog političkog pregnuća, a nacionalni identitet za meru svake ljudske vrednosti" (Smit, 1998: 35). Nacionalizam postaje moć koja privlači pojedince i grupe koji tu "doktrinu", obogaćenu etničkim mitovima, herojima i zajedničkom sudbinom, nose kao borbeno geslo: "nacija važnija od ličnog života." *Dakle, nacionalni identitet može egzistirati bez*

nacionalizma, on je tada tradicija koja ne pritiska i ne sputava pojedinca, a nacionalizam je iskrivljeni, jednostrani, instrumentalizovani (sredstvo manipulacije i zloupotrebe), otuđeni identitet.

Instrumentalizacija etničkog identiteta kroz nacionalizam stvorila je širom sveta brojne terorističke grupe i pojedince koji u ime nacije oduzimaju tuđe živote i "daju" svoje. Sve je počelo sa terorističkim akcijama grupa i pokreta 50-tih godina XX veka koji su nastojali da na elementima nacionalizma ostvare široku mobilizaciju masa u antikolonijalnoj borbi (Kipar, Alžir, nešto ranije borba jevrejskih grupa protiv engleske uprave u Palestini). Tu se sada u nacionalni identitet uvodi paradigma večitog fronta, stalne borbe protiv "njih", biti u sukobu, nastojanje da se "oni" potisnu, eliminišu, tako da i kada je kolonizator otišao (isteran) ostaje potreba da se nacija drži na okupu, homogenizuje i instrumentalizuje kroz poziv i poklič "biti na frontu", na "braniku". Matrica ostaje ista, samo se akteri menjaju: Izraelci protiv Palestinaca, Grci protiv Turaka, Indusi protiv Muslimana.

Kroz terorizam etnički identitet se razvija kao *identitet u apsurdu* jer se "upotrebljavaju" nedužni kao žrtve za sticanje i očuvanje svog identiteta. Meta terorističkog napada postaju svi članovi one "druge" strane (etničke grupe) bez obzira na njihovu neutralnost, nezainteresovanost, neuključenost u sukob, tolerantnost, a često stradaju i pripadnici "treće" strane koji se tu zateknu. Nekada se čak i biraju najznačajniji predstavnici druge strane kako bi se postigao što veći efekat.[7] Bez obzira ne efekte ili neuspehe terorističkih akcija (osujećen pokušaj, usledila odmazda), njihovi planeri računaju na poruke koje preko njih šalju "drugoj" strani i svetskoj javnosti. Važna je svest o efektu koja se postiže kod "nas" i strah koji obuzima "njih". Važno je svoje probleme staviti u fokus pažnje svetske javnosti a potisnuti druge događaje. Strah se ovde javlja kao poluga instrumentalizacije i homogenizacije, kao oblik raspodele etničke moći.

Ideološki identitet

Tokom 60-tih i 70-tih godina XX veka dominirao je ideološki terorizam, pre svega u zemljama Zapadne Evrope. On je imao svoj koren u ideološkom identitetu. To je bilo vreme "revolucionarnog levičarskog pokreta" u Zapadnoj Evropi i SAD koji se borio protiv nejednakosti u društvu, rata u Vijetnamu, eksploatacije i dominacije nad zemljama "trećeg sveta". Svoj lični i kolektivni identitet pojedinci (obično mladi ljudi) pronalazili su u "antiimperijalizmu", u zahtevu za više društvene pravde, u ukazivanju na ekonomsku eksploataciju i socijalnu nejednakost, u zahtevu za reformama u politici, kulturi i obrazovanju. Nagomilana revolucionarna, levičarska energija usmerila se u dva pravca. Jedan je vodio ka stvaranju brojnih kontrakulturnih pokreta (hipi, pank, rok, pop, bit) a kasnije i novih

društvenih pokreta (studentski, feministički, mirovni), a drugi pravac je vodio ka stvaranju raznih ideoloških, "revolucionarnih" i "levičarskih" terorističkih grupa i pokreta.[8] Dok su jedni tražili identitet kroz alternativne kulturne tokove, nenasilnim putem zahtevali da budu shvaćeni, uvaženi i uključeni u društvo, drugi su krenuli da putem nasilja, rušenja i ubijanja pronađu svoj "levičarski" i "revolucionarni" identitet i da, inspirisani idejama "marksizma", "čegevarizma" i drugih revolucionarnih i komunističkih ideja i pokreta[9], kroz stvaranje straha i haosa zahtevaju promene u društvu i u tome nađu smisao života i delovanja.

Ovo pokazuje kako je moguć različit odgovor na teskobu svakodnevnog života, stvorenu ekonomskom, socijalnom i duhovnom krizom. Dakle, jedni su identitet tražili i nalazili u "novoj" muzici, odevanju, nonkonformističkom ponašanju, prkošenju tradicionalizmu i kulturnim tabuima, a drugi kroz terorizam.

Ideološki terorizam nije inspirisan samo levičarskim i revolucionarnim idejama već i "desničarskom" ideologijom, koju obeležava neravnopravnost polova, netolerancija prema novim kulturnim tokovima, suprostavljanje abortusu, ignorisanje siromaštva i socijalne nejednakosti, povećanje naoružanja, težak položaj imigranata i slično. "Nova desnica", "moralna većina" i terorizam uzajamno se podstiču, deluju po zakonu "spojenih posuda": desnica, na jednoj strani, svojim idejama inspiriše terorističke akcije, kao u slučaju imigranata[10], a na drugoj strani sputava pluralizam, toleranciju i multikulturalnost, sumnjiči određene ideologije i verske pokrete što izaziva terorističke akcije s ciljem odbrane identiteta. Potom "desnica" pokreće kampanju za obračun sa teroristima i njihovim pristalicama, teroristi odgovaraju na to i tako se stvara začarni krug straha, nesigurnosti, neizvesnosti i frustracija.

Krajem 80-tih i početkom 90-tih godina XX veka nastupa kriza i potom ekonomski i politički krah socijalističkih zemalja i komunističke ideologije, kao i prestanak "hladnog rata", što dovodi do krize ideološkog ("levičarskog" i "revolucionarnog") identiteta. To je pokazalo da ideološki identitet nema veliku trajnost i moć prilagođavanja poput etničkog ili verskog identiteta. Pošto su ostali bez svog oslonca, ideološke terorističke grupe počinju da se raspadaju.[11] Međutim, događaj u Italiji u martu 2002. godine[12] (a možda i u Srbiji marta 2003.) pokazuje da ideološki terorizam još uvek postoji i da može da se revitalizuje u "pogodnim" društvenim uslovima.

Kao što je ranije "antiimperijalizam" podstakao pojavu ideološkog terorizma, tako postoji mogućnost da ta uloga danas pripadne veoma snažnim i brojnim "antiglobalističkim" pokretima. Ovi pokreti mobilišu veliki broj raznovrsnih socijalnih, kulturnih, političkih i ideoloških grupa i pojedinaca među kojima često ima onih koji koriste nasilje kao sredstvo da skrenu pažnju na sebe i probleme globalnog siromaštva. Od toga je samo jedan korak do trenutka kada će pojedinac ili

grupa posegnuti za terorističkim akcijama kako bi pokazali svoj novi identitet - "borac“ protiv globalizma i mondijalizma.

Verski identitet i terorizam

Verski identitet je snažniji od svih drugih identiteta jer je vezan za božiju “pravdu” i milost. Bog je neka vrsta poslednjeg (konačnog) utočišta čovekovog, “azil” posle iskušenja i neuspeha. Pojedinac sve radi u ime Boga i po “naređenju” Boga. Zbog toga je i verski terorizam snažno ukorenjen u pojedinačni i kolektivni identitet, bezobziran i surov po izboru ciljeva i izvršenju akcija i veoma rasprostranjen. On je istovremeno i najstariji oblik terorizma[13], a često je povezan sa etničkim terorizmom (uzajamno se podstiču).

Uspon savremenog verskog terorizma povezan je sa iranskom islamskom revolucijom iz 1979. godine. Od tada se stalno povećava broj grupa i organizacija koje šire ideje islamskog fundamentalizma, podstiču na borbu protiv “nevernika”, pokazuju gotovo bezgranični fanatizam u odbrani čistote islamskog identiteta. Tako je verski terorizam potisnuo (zamenio) ideološki terorizam, a u etničkom i nacionalnom terorizmu zauzeo centralno mesto i postao osnovni mobilišući faktor. Pošto je širenje vere i odbrana verskog identiteta “božiji zadatak i cilj”, to se nasilje i terorizam u svesti verskih fundamentalista pojavljuje kao sredstvo “božijeg cilja” a na putu do “božijeg cilja” nema prepreka, niti ima onih koji nevino stradaju. Tu nema praštanja za onoga ko se ohrabri da “vređa” ili ospori verski identitet.[14]

Koreni verskog terorizma nalaze se i u raznim vidovima frustriranosti, osećanju potčinjenosti, progonjenosti i ugroženosti, u prisustvu različitih teorija zavere i neprijateljskih namera “onih drugih”, u mističnom i iracionalnom poimanju “božije zapovesti”[15], u motivima očuvanja “svetih mesta”, u ideologiji “krvi i tla”, u želji da se eliminiše zamišljeni neprijatelj.

Oreol “mučenika”[16] je metafora koja ukazuje na dubinu korena verskog terorizma i njegovu pokretačku i mobilišuću snagu u jednoj verskoj zajednici. On zavodljivo ostavlja privid jedinog sredstva koje je preostalo slabijima, manjima, beznačajnima, nesposobnima i prezrenima. A u stvari, ako se pažljivije pogleda “mučenik” je onaj koji ne želi da napreduje, već nastoji da eliminiše bolje, sposobnije, jače, naprednije. “Mučenik” je postao glavni elemenat verskog identiteta i poželjna vrlina u delu savremenog islama. Smrt kao vrlina[17] suprotstavlja se životu kao najvišoj vrednosti koju je potvrdila ljudska civilizacija i koju ističu gotovo svi pogledi na svet, pa i religija. Ovde se treba prisetiti mišljenja Karla Popera koji kaže da je verovatnoća da će se život naći na drugim nebeskim telima u odnosu jedan prema milion i da je upravo zbog toga život velika tajna i ujedno dragocenost. Sa stanovišta ljudskih prava, pravo na život je osnovno ljudsko pravo, ono je iznad

svega, iznad svake ideje, akcije, programa, namere i težnje. Poštovanje života (podjednako svog i tuđeg) pokazatelj je kulturnog napretka i emancipacije čoveka, društvene zajednice i društva uopšte. Život je kroz ceo ljudski rod simbolizovao izvor, polet, nadahnuće, a smrt je značila usahnuće, konačnost, neumitnost.

Zašto se činom "mučeništva" uzdiže smrt kao centralni deo verskog identiteta? Razloga može biti mnogo, ali se dva posebno ističu. Prvo, vreme i prostor, ukupan društveni milje u kome se "mučenik" nalazi stvaraju osećaj životne teskobe, promovišu fatalizam i ozlojeđenost iz koga treba pobeći u "večnost" kao apstraktnu i metafizičku kategoriju koja negira pojam vremena, sadašnjosti, stvaralaštva i mogućnosti, koja negira čoveka kao stvaraoca i kreatora, a promoviše Boga kao jedinog stvoritelja. Drugo, versko obrazovanje i verske institucije, kao dominantan (negde i isključivi) oblik socijalizacije, veličaju samoubilački čin kao najveći domet u verskoj posvećenosti (odanosti Bogu) i način koji obezbeđuje "mučeniku" direktan put u raj a njegovoj familiji poštovanje i zasluge. Manipulacija je postigla tako snažan identitet sa smrću da "mučenik" odlazi iz tegobnog, besmislenog i praznog života sa osmehom[18] uveren da ga tek čeka pravi život i smisao (označen poznatom sintagmom - *raj*) i da je to mogao zaslužiti samo činom žrtvovanja. Tako ukorenjeni terorizam postaje sve snažniji, bezobzirniji, mobilišući i trajniji.

"Mali" identiteti i terorizam

Do sada smo govorili o identitetima koji podrazumevaju pripadnost velikim društvenim grupama i kolektivitetima, ali postoje i manje ukorenjeni identiteti, koji mobilišu manje grupe, zauzimaju manje prostora, iako mogu biti snažan pokretač i motivisati pojedince i grupe da nasiljem i terorističkim akcijama stiču, održavaju, učvršćuju i brane takav identitet. Ovde ću naznačiti nekoliko takvih "malih" identiteta i njihovu vezu sa terorizmom.

Često neposredno vezan sa verskim identitetom i njime produkovanim terorizmom jeste *rasni identitet* i sa njime povezan rasni terorizam.[19] Kao i kod verskog terorizma, i ovde se postavlja imperativ "čistote« i odvajanja od onih »drugih«, stvaranje "čiste" bele (ili možda neke druge) rase, bele nacije, a to se, često, povezuje sa božijim nalogom i očekivanjem. Pripadnici druge rase se smatraju kao "prljavi", "zli", "deca Satane", neko ko nepotrebno zauzima "naš" prostor i ugrožava "naš" mir i prosperitet, a njihovo uklanjanje i "čišćenje" opravdava terorističke akcije i razaranja.

Danas se sve češće pojavljuju grupe i pojedinci čiji se *identitet* nalazi u *mističnom, okultnom, transcendentalnom i iracionalnom nadahnuću*. Kod njih ponekad nije jasan onaj "drugi", za njih su svi izvan njihove grupe neprijatelji,

njihova borba za prostor i afirmaciju je grčevita i surova, izbor ciljeva i grupa kao žrtava njihove akcije s ciljem potvrđivanja vlastitog identiteta često je sasvim iracionalan i nasumice izabran, samo da izazove efekat.[20] Razni kultovi i sekte, predvođeni prorocima, misticima, magovima, mesijama i guruima, uspevaju da pridobiju sledbenike koji se potpuno i bezrezervno identifikuju sa njima, spremni da u terorističkim akcijama potvrde svoju vernost i identitet. Ove grupe su često ograničenog vremenskog trajanja i prostornog dosega jer veliki psihološki naboj, neselektivnost ciljeva borbe, izolovanost, otkriće da je sve to obično vezano za nameru vođe da dođe do velikog materijalnog bogatstva, izraženog u nekretninama i "debelom" finansijskom kontu u svetski poznatim bankama dovode do rasturanja a nekada i samouništenja grupe.

Postoje takođe pojedinci koji koriste terorizam kao sredstvo da dospeju u medije, da šokiraju javnost. Izbor ciljeva i razloga za akciju mogu biti veoma različiti, specifični, neočekivani, a ponekad i vrlo obični, koji mogu biti zamenjeni normalnom građanskom inicijativom ili nekim društvenim pokretom.[21] Nekada je i sama opčinjenost medijima, magijska privlačnost publiciteta, kao i oponašanje junaka iz kriminalističkih i horor filmova motiv da se izvede teroristička akcija. Ovakva vrsta terorizma može se označiti kao terorizam zbog potvrđivanja ili traganja za *identitetom u egzibicionizmu i avanturizmu*.

Postoje primeri koji ukazuju da se terorističke akcije izvode, uglavnom, radi sticanja novca i pratećih vidova nelegalnog bogatstva.[22] Stvarna moć novca (prikrivena ili otvorena), koja je odavno predmet socioloških i psiholoških analiza, privlači ljude da ostanu što više u "njenoj blizini", da učine sve da steknu tu moć. Novac je snažno (ponekad i jedino) motivaciono i pokretačko sredstvo. Svojom višeznačnošću i gotovo neograničenim mogućnostima on "tera" ljude da mu bez ostataka "veruju", da mu se posvećuju i predaju. Novac tako postaje smisao, svrha i cilj delovanja i egzistencije neke ličnosti. Ličnost se sa njim identifikuje i potiskuje ostale identitete, *novac* ostaje *jedini identitet.* Takva "jednodimenzionalna ličnost" vidi terorizam kao jedino sredstvo sticanja i očuvanja identiteta.

Sam *terorizam postaje identitet* time što svako ko se oseća ugroženim, nezadovoljnim, u stanju teskobe i konfuzije, ličnog doživljaja nepravde može posegnuti za terorističkom akcijom i tako "pronaći" svoj prostor delovanja, učiniti sebe "značajnim", skrenuti pažnju, izazvati reakcije javnosti, "uzeti pravdu u svoje ruke". Ovaj tip terorizma (a slično je i sa terorizmom radi novca) ne ostavlja direktnu političku poruku kao etnički, verski ili ideološki terorizam, ali upućuje na razmišljanje o različitim, novim uzrocima i motivima terorizma, njegovoj ukorenjenosti u svesti pojedinaca i grupa, o strahu, strepnji i nesigurnosti savremenog čoveka.

Zaključak

Iako korene terorizma možemo naći daleko u prošlosti, terorizam je proizvod modernog doba, posebno druge polovine XX veka. Njegovi uzroci i motivi su različiti. Cilj terorizma jeste skretanje pažnje javnosti na stanje, položaj i probleme neke društvene grupe i njihovo stavljanje u prvi plan u odnosu na sve druge probleme u državi, regionu, pa čak i svetu, slanje poruke (najčešće političke) o težnji i namerama te grupe. Ako se pažljivije posmatra, vidi se da u osnovi svakog terorističkog motiva leži sticanje, očuvanje i odbrana individualnog i/ili kolektivnog identiteta. Terorizam ugrožava sve značajne resurse savremenog društva: ekonomiju, demokratiju, slobodu i ljudska prava.

Terorizam otvara brojna pitanja budućeg života i razvoja društva. Da li terorizmu "pogoduje" ubrzani tempo razvoja koji povećava i produbljuje nejednakosti u svetu, iscrpljuje određene prirodne resurse, stavlja u "neokolonijalni" položaj i zemlje "klasične" kolonije i one koje to ranije nisu bile, pretvara njihova tržišta u poligon za svoju robu "sumnjivog" kvaliteta a zatvara svoja tržišta za njihovu robu. Da li zahtev razvijenih privreda i njihovih vlada (pre svega SAD) za slobodnim pristupom svim značajnijim svetskim tržištima, izvorima energije i drugim resursima iritira pojedine grupe (pre svega verske i ideološke) i podstiče da same preduzmu "zaštitu" svog prostora ne obazirući se na stavove svojih vlada i reakcije u okruženju. Ekonomska globalizacija i liberalizacija takođe otvaraju prostor za terorističke reakcije onih koji to doživljavaju kao nepravedan "svetski poredak", novu vrstu "imperijalizma" (u tom smislu se neodoljivo nameće simbolika rušenja dve kule Svetskog trgovačkog centra 11. septembra 2001). Druga velika simbolika vidi se u nazivu terorističke organizacije koja se jasno deklarisala kao međunarodna – Al Kaida (što znači "mreža"). Naime, paradigma globalizacije jeste "mreža" (sve se umrežava). Teškoće se dodatno mogu povećati ako terorističke grupe "otkriju" razne antiglobalističke pokrete kao "resurs" za svoje delovanje.

Problem savremenog terorizma postaje još teži širenjem sredstava i mogućnosti za masovna razaranja i uništavanja (nuklearne, biološke, hemijske i bakteriološke materije). Uporedo sa globalizacijom ekonomije i tehnologije "globalizuje" se i terorizam, prelazi granice i mogućnosti pojedinačnih zemalja da ga kontrolišu ili spreče, on postaje "međunarodni" prema prostoru i dinamici širenja i delovanja. Postoje izgledi da će se terorizam, prema broju terorističkih grupa, njihovih ciljeva, sredstava i načina delovanja, ubrzano širiti u XXI veku. Terorizam je danas postao novi oblik moći, ili još preciznije: terorizam je oblik globalne raspodele moći čija je poluga strah. Na redu je ostvarenje globalne "solidarnosti iz straha" (Ulrih Bek) kako bi se moglo odupreti širenju terorizma. Na žalost, terorizmom kao pojavom moguće je manipulisati u političke svrhe

neblagovremenim i neselektivnim (ili usmereno selektivnim) pristupom "međunarodnoj borbi" protiv terorizma.

Literatura

Dženkins, R. (2001), *Etnicitet u novom ključu,* "Biblioteka XX vek", Beograd.

Gidens, E. (1998), *Posledice modernosti,* "Filip Višnjić", Beograd.

Hofman, B. (2000), *Unutrašnji terorizam,* Beograd.

Smit, D. A. (1998), *Nacionalni identitet,* "Biblioteka XX vek", Beograd .

Žirarde, R. (2000), *Politički mitovi i mitologije,* "Biblioteka XX vek", Beograd.

---

[1] Prva godina novog veka i novog milenijuma počela je u znaku takvih nagoveštaja. Ono što se desilo 11. septembra 2001. godine u terorističkom napadu na Njujork i Vašington, prema broju žrtava i stepenu razaranja, upozorava nas na gotovo nezamislivu moć i raznovrsnost savremenog terorizma. Ako se tome doda da, prema nekim analizama FBI, danas u svetu postoji preko 3000 terorističkih grupa i organizacija koje za sebe vežu preko 200 000 terorista, onda je slika savremenog sveta još sumornija.

[2] Preciznu i veoma analitičnu definiciju terorizma daje Hofman (Hofman, 2000: 38) "…terorizam je: neizbežno politički po ciljevima i pobudama; nasilan ili, što je jednako važno, preti nasiljem; usmeren ka dalekosežnim psihološkim posledicama van neposredne žrtve ili mete; vođen od strane neke organizacije s prepoznatljivom linijom komandovanja ili strukturom zavereničkih ćelija (čiji pripadnici ne nose uniforme ili oznake); i da ga vrši podnacionalna grupa ili nedržavna celina".

[3] "Filozofi su nam pokazali da na kognitivnom nivou ne postoji ni jedan aspekt naše lične egzistencije u koji možemo biti sigurni" (Gidens, 1998: 95).

[4] Ljudi sa lošim, skrivenim namerama putuju sa lažnim pasošima i drugim dokumentima, tuđim imenima, skrivenim poreklom, tuđim mislima, ciljevima i planovima. Postavlja se pitanje da li su oni ličnosti, ili su samo ljudska bića koja na apsurdan način zadržavaju obeležja čoveka kao ljudskog roda.

[5] O tome nalazimo zanimljiv stav kod Raula Žirardea koji ističe da "pojedinac gubi svoj identitet prepuštajući se vođi; međutim, ovakav poklon sopstvene ličnosti konačno će dovesti do pronalaženja sebe. Jer, tako veličanje slavnog Dvojnika zapravo je traganje za vlastitim identitetom, nagonska potreba za osvajanjem pravoga 'sebe' " (Žirarde, 2000. str. 106).

[6] Kako nastaje etnički identitet na osnovu isticanja razlika svedoči primer Irske. "Zajednički protestantski etnički identitet nastao je tako što su razlike između anglikanaca i nekonformista, Engleza i Škota, potisnute njihovim krupnijim razlikama u odnosu na Irce-katolike" (Dženkins, 2001. str.161).

[7] "Mi moramo da ubijamo njihove najvažnije i najpoznatije ljude. Kako nismo u mogućnosti da se približimo njihovim državnicima, moramo da ubijamo njihove umetnike i sportiste" - svedočio je palestinski terorista koji je organizovao ubistvo izraelskih sportista na Olimpijskim igrama u Minhenu 1972. godine.

[8] Najpoznatiji takvi pokreti su: RAF (frakcija Crvene armije) u Nemačkoj; RB (Crvene brigade) u Italiji; AD (Neposredna akcija); JRA (Japanske crvene brigade); BATF (Biro za borbu protiv alkohola, pušenja i vatrenog oružja) u SAD; CCC (Uprava komunističke borbe) u Belgiji; SL (Svetla staza) u Boliviji, Peruu i Ekvadoru. Svakako da među onih 3000 savremenih terorističkih grupa i organizacija (vidi fusnotu br. 1) ima i predstavnika ideološkog terorizma.

[9] O razlici pomenuta dva senzibiliteta svedoče i reči aktivistkinje RAF-a Astrid Prol: "Morate da shvatite da je tada najfantastičnija stvar bila da budete revolucionar a ne rok zvezda." (Citirano prema Hofman, 2000: 72).

[10] Ubistva imigranata, paljenje njihovih kuća i stanova ukazuju da terorizam nalazi inspiraciju u desničarskim pokretima i idejama o ugroženosti domicilnog stanovništva od imigranata.

[11] Grupa RAF se raspala 1992. godine posle brojnih teškoća oko koordinacije delovanja i smisla akcija u novonastaloj situaciji Nemačke i Evrope. I drugi pokreti su gotovo prestali sa svojim akcijama.

[12] Pripadnici "Crvenih brigada" priznali su da su oni ubili Marka Bjađija, glavnog savetnika u Ministarstvu za rad Italije, kao odgovor na izmene Zakona o radu koje je vlada usvojila, preuzevši tako na sebe pravo da arbitriraju u ime radnika Italije i "brane" njihove interese.

[13] Jevrejska sekta poznata pod imenom zeloti (ili ziloti), što je imalo značenje "fanatični ratnik", "neumereni borac", borila se 60-tih godina prvog veka posle Hrista protiv Rimskog carstva ubijajući pred očima izbezumljene mase na javnim mestima (obično na pijacama) pripadnike nejevrejske vere, ali i Jevrejina koga bi ta grupa proglasila izdajnikom. U Indiji je u VII veku n. e. postojao verski kult "siledžija" koji je vršio teror ritualnim ubistvima ljudi žrtvujući ih u čast hinduističke boginje straha Kali. U XI i XII veku u Siriji i Iranu postojao je verski teroristički pokret "asasin".

[14] Čuvena *fatva* koju je izdao ajatolah Homeini (njom se osuđuje na smrt književnik Salman Ruždi) obavezuje svkog muslimana da je izvrši čim mu se ukaže pogodna prilika. Ubica izraelskog premijera Jicaka Rabina odlučno je izjavio da se ne kaje jer je "delovao po naređenjima Boga".

[15] Metafora "božija zapovest" postaje izgovor za različite akcije i planove čiji su subjekti pojedinci i grupe. Takva mistična predstava o tajnosti i zapovesti otvara različite mogućnosti izbora vremena, mesta i ciljeva terorističkih akcija, ona dalje znači da »zapovest« može biti na različit način primljena i shvaćena da svako ima pravo da na sebe preuzme obavezu izvršenja »zapovesti« i odabere instrumente za njeno izvršenje, da svako ima alibi za posledice takve akcije jer potiču od nekoga u čiju »ispravnost« nema sumnje ni upitnosti.

[16] "Mučenik" je onaj ko žrtvuje svoj život da bi izvršio neku terorističku akciju koja treba da rezultira sa što više žrtava. Najčešće su to bombaši samoubice koji opasani eksplozivom odlaze na mesta gde se okuplja dosta ljudi iz "protivničke" strane i aktiviranjem eksploziva raznose i sebe i one koji se zateknu u blizini. Prema islamskom verovanju za taj čin oni bivaju nagrađeni od boga jer odlaze pravo u raj a njihove porodice ih slave kao junake. Neki istraživači smatraju da to verovanje ima uporište u Kuranu gde se u jednom stavu kaže da "ne treba smatrati mrtvima one koji su poginuli za Alaha, oni žive kraj svog Gospoda".

[17] "…Oni vole džihad, oni se bore za islam, oni su ljudi koji vole da umru", prenosi novinaru svoje utiske o avganistanskim fanaticima jedan vojni instruktor iz Pakistana. "...moja sudbina je da postanem ljudska bomba zato što sam Palestinac" ističe u oproštajnom pismu jedan bombaš samoubica pre polaska na izvršenje zadatka. "...Musliman voli smrt i mučeništvo kao što Jevreji vole život" poručuje jedan palestinski muftija.

[18] Brojni su primeri koji pokazuju da su bombaši-samoubice sa osmehom odlazili na izvršenje svog gnusnog i iracionalnog čina, ili su tren pre povlačenja ručice koja aktivira eksploziv ispuštali uzvik radosti. Poznat je primer da su ubice ambasadora Rolovića posle hvatanja zagrljeni pevali i pokazivali znakove trijumfa.

[19] Najpoznatiji primeri rasnog terorizma koji se naslanja na verski jesu "Američki hrišćanski beli gospodari", "Hrišćanski patrioti", "Finijevo sveštenstvo".

[20] Najbolji primer terorizma u ime transcedentalnog i iracionalnog identiteta predstavlja akcija sekte Aum Šinrikjo (sekta "vrhovne istine") koja je u tokijskom metrou marta 1995. godine ispuštala otrovni gas sarin želeći da usmrti što više ljudi kako bi "ubrzala" propast ovog "prljavog" sveta, koja je neminovna po mišljenju milenarističkih proroka, mistika i apokaliptičara.

[21] Motiv terorističke akcije ponekad je zaštita neke životinje, borba protiv nuklearnog oružja, zabrana abortusa, nezadovoljstvo lokalnom upravom, borba protiv imigranata i stranaca i slično.

[22] Teroristička grupa poznata kao *Japanska crvena armija* (JRA) izvodila je terorističke akcije u Libanu 80-tih godina isključivo za novac. Terorističke akcije koje izvode mafijaške grupe i krijumčari drogom u Kolumbiji imaju za cilj sticanje ogromnog novca i bogatstva od trgovine drogom. Isti motiv je prisutan i u onim terorističkim akcijama koje imaju kao posledicu likvidaciju neke ličnosti koja se zalagala za sprečavanje širenja kriminala, sive ekonomije ili drugih nelegalnih tokova novca.